

MEDIEKUNNIGHETENS ABC

1:a utgåvan

Nyhetsmediernas förbund & United Imaginations

Illustration: Ville Salervo

Tryck: PunaMusta Oy, Joensuu 2024

www.tunnistajournalismi.fi

ISBN 978-952-7095-02-7

MEDIEKUNNIGHETENS ABC
NYHETSMEDIERNAS FÖRBUND

INNEHÅLL

Världen förändras med information	6	Objektivisuus – Objektivitet	36
Vad är mediekunnighetens abc?	7	Päätoimittaja – Huvudredaktör	38
Algoritmi – Algoritm	8	Q&A	40
Botti – Bot	10	Riippumattomuus – Oberoende	42
Copyright	12	Sananvapaus – Yttrandefrihet	44
Demokratia – Demokrati	14	Tekoäly – Artificiell intelligens	46
Etiikka – Etik	16	Uutisankka – Nyhetsanka	48
Fakta	18	Vallan vahtikoira – Maktens vakthund	50
Grafiikka – Grafik	20	Wow-efekti – Wow-effekt	52
Hybridivaikuttaminen – Hybridpåverkan	22	X ja some – X och sociala medier	54
Itsesäätely – Självreglering	24	Yleisönosasto – Insändarspalt	56
Journalismi – Journalistik	26	Zine	58
Kriittisyys – Kritiskhet	28	Ålandsposten	60
Lähde – Källa	30	Ääni – Ljud	62
Mielipide – Åsikt	32	Öykkäröinti – Översitteri	64
Narratiivi – Narrativ	34	Till läraren	66

VÄRLDEN FÖRÄNDRAS MED INFORMATION

Traditionella medier vakar över makthavarna, försvarar medborgarna och säger till om de upptäcker oegentligheter. Redaktörerna har ofta sina fingrar med i spelet när oärliga eller försummande politiker, myndigheter eller företagsledningar ställs till svars.

Media har avslöjat chefer som trakasserar sina anställda och lärare som trakasserar sina elever. Journalister har grävt i miljöbrott inom gruvindustrin, anmält företag som använt sig av tvångsarbete och avslöjat, utnyttjande av barn i religiösa samfund och misshandel av äldre på vårdinrättningar. Det finns många exempel och vart och ett av dem har gjort världen lite bättre.

Journalism har också andra uppgifter än att avslöja oegentligheter, men är nog mest känt för detta. Vi behöver pålitliga medier, vaksamma redaktörer och faktabaserad förmedling av information. Vi behöver också mediekunnighet för att kunna skilja mellan rätt och fel. Ta denna ABC som en guide till mediekunnighetens värld!

VAD ÄR MEDIKUNNIGHETENS ABC?

Är ett saftigt rykte ett fungerande nyhetsämne? Varför är yttrandefriheten en så viktig del av demokrati? Varför sprids falska texter mycket snabbare i sociala medier än i tidningar? Kritisk mediekunnighet är förmågan att förstå, bedöma och använda media på rätt sätt. När du är medveten och alert blir du inte lurad. Och när du vet vad som faktiskt händer kan du vara med och påverka hur samhället fungerar och utvecklas.

Man kan träna sin egen mediekunnighet. I din hand har du en ABC som hjälper dig att navigera i mediernas labyrinter och ta reda på om information som publicerats på sociala medier eller någon annanstans är trovärdig. Med hjälp av denna ABC lär du dig att identifiera pålitliga journalistiska artiklar bland en mängd olika typer av innehåll.

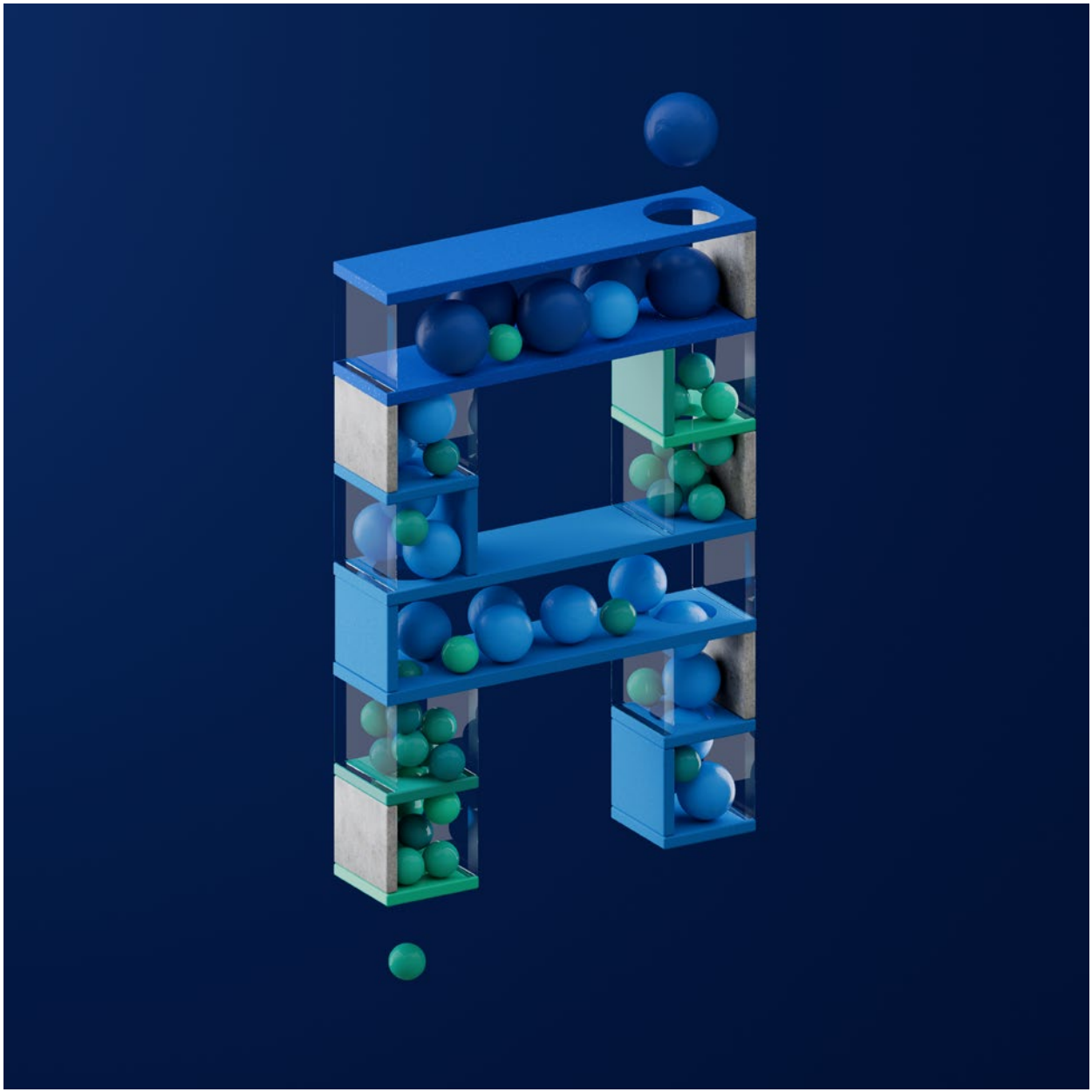
När du har lärt dig denna ABC kan du diskutera, fråga och ifrågasätta – alltid.

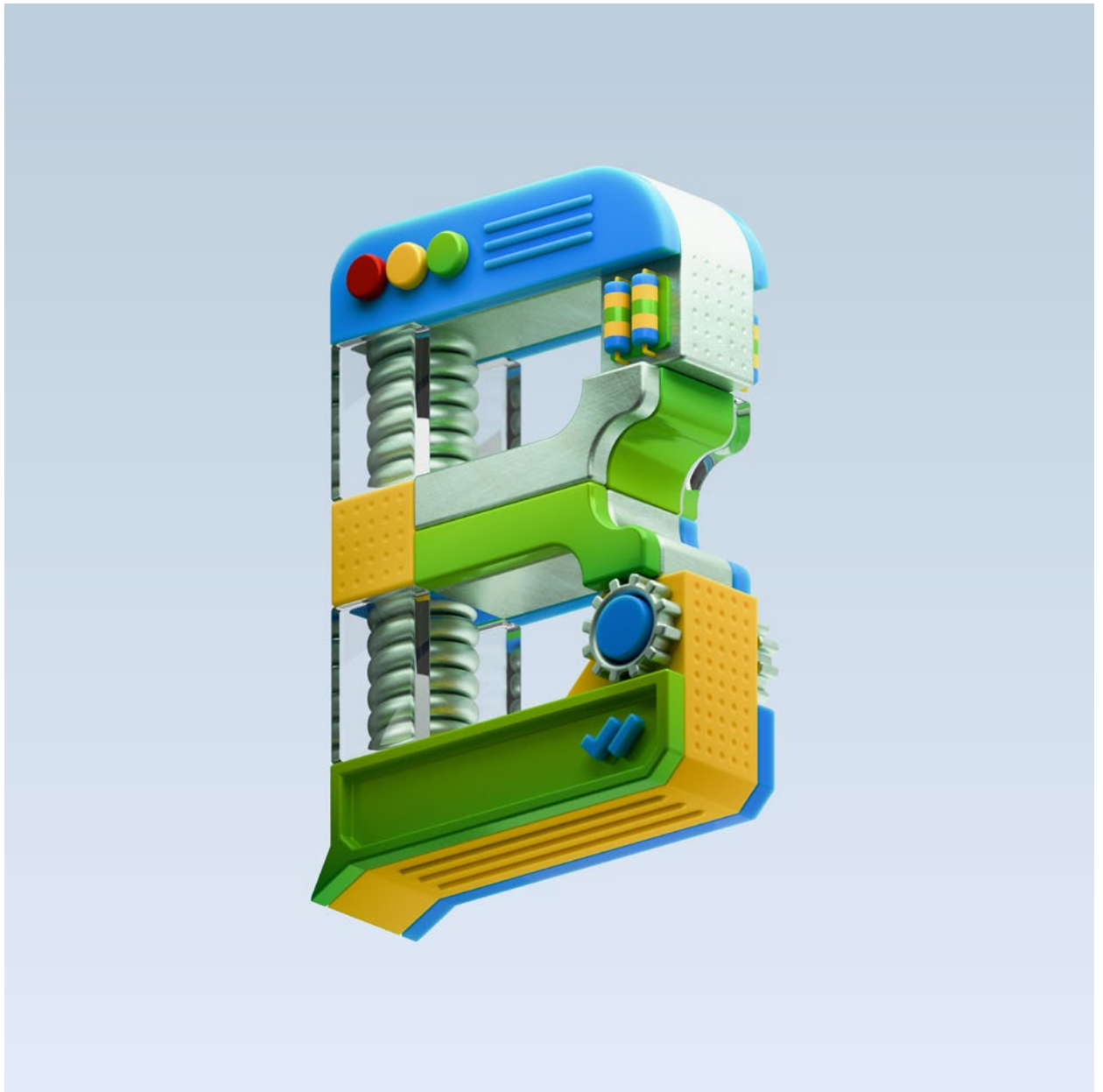

ALGORITMI - ALGORITM En algoritm är som ett recept som datorn följer. När en person läser nyheter på nätet, surfar på sociala medier eller lyssnar på musik väljs innehållet ut efter preferenser och intressen.

Algoritmer gör det lättare att hitta information i datadjungeln, men när perspektivet blir smalare kan förhandsuppfattningar och fördomar också förstärkas ytterligare. Inom journalistiken används algoritmer till exempel i skräddarsydda nyhetsrekommendationer och valmaskiner.

Redaktören ska känna till hur algoritmerna fungerar och det är bra att kommunicera öppet om hur de används. Datajättar som Google och TikTok har fått kritik för att hålla sina algoritmer som en affärshemlighet.

BOTTI - BOT är en förkortning av robot. Det är programvara som automatiskt utför återkommande, fördefinierade uppgifter. Bottarna försöker ofta imitera vad människor gör, men eftersom de fungerar automatiskt är de betydligt snabbare än människorna.

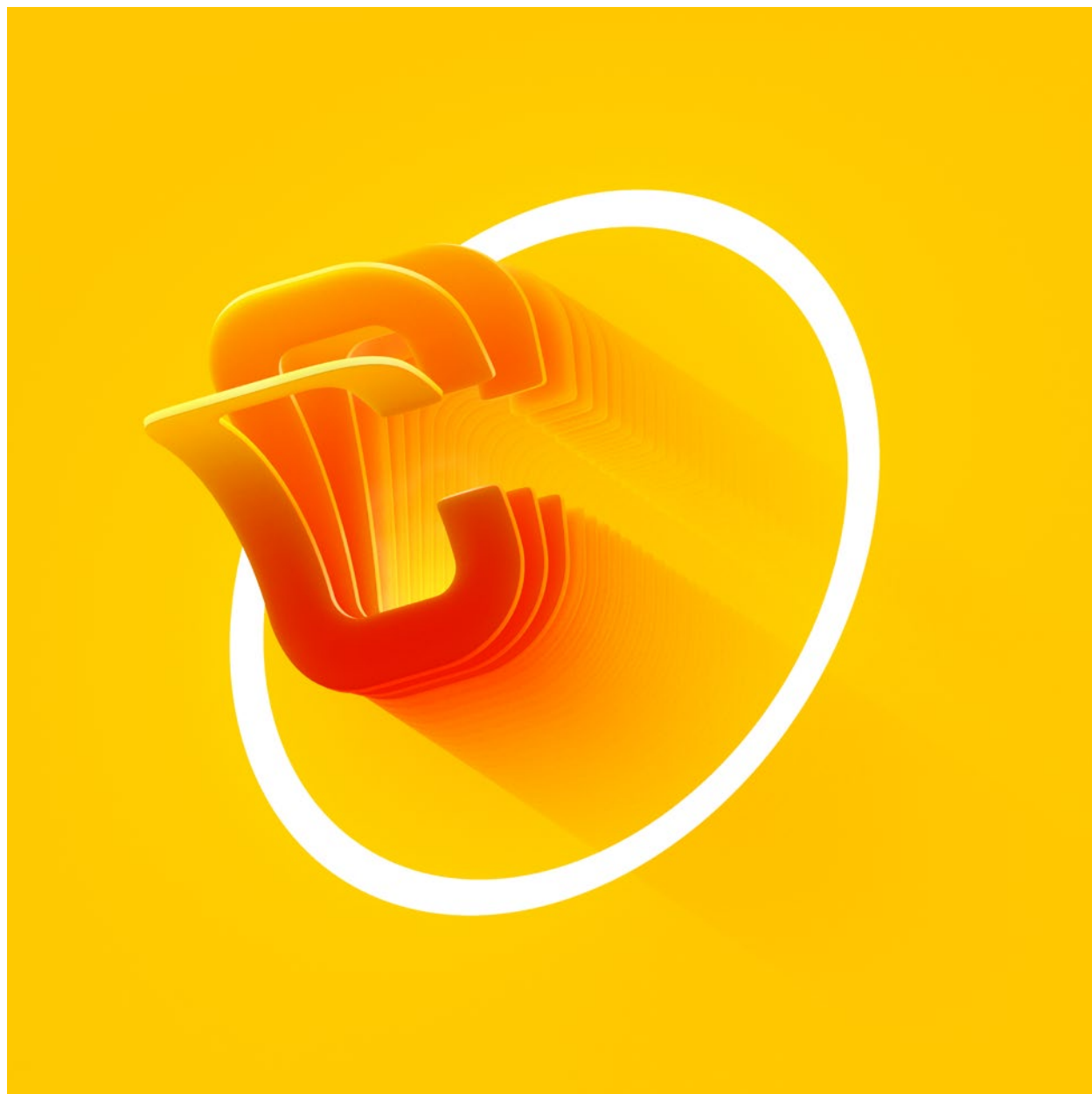
Bottar används för många uppgifter, till exempel sökmotor-indexering och chattservice. Robotik kan också användas för att skriva nyheter när man behöver reagera snabbt. Nyhetsbotten hittar på ett ögonblick det som är viktigt och kan utnyttjas för att skriva till exempel valresultatnyheter på bråkdelen av en sekund, direkt efter att rösträkningen är klar.

OPYRIGHT eller upphovsrätt innebär att upphovsmannen har ensamrätt att bestämma om användningen av sitt verk. Ingen annan får alltså använda verket utan tillstånd. Verk

kan vara alla slags självständiga och unika resultat av kreativt arbete: till exempel skriftliga verk, fotografier, musik, videor eller till och med ett reportage av en journalist.

Upphovsrätten uppstår för upphovsmannen och upphovsrättslagen skyddar verkets utseende och uttryckssätt mot obehörig användning. Idéer eller information som rör verket kan däremot fritt användas av vem som helst. Om man vill utnyttja någon annans verk måste man komma överens om det med upphovsmannen. Vanligtvis får man tillstånd mot en avgift.

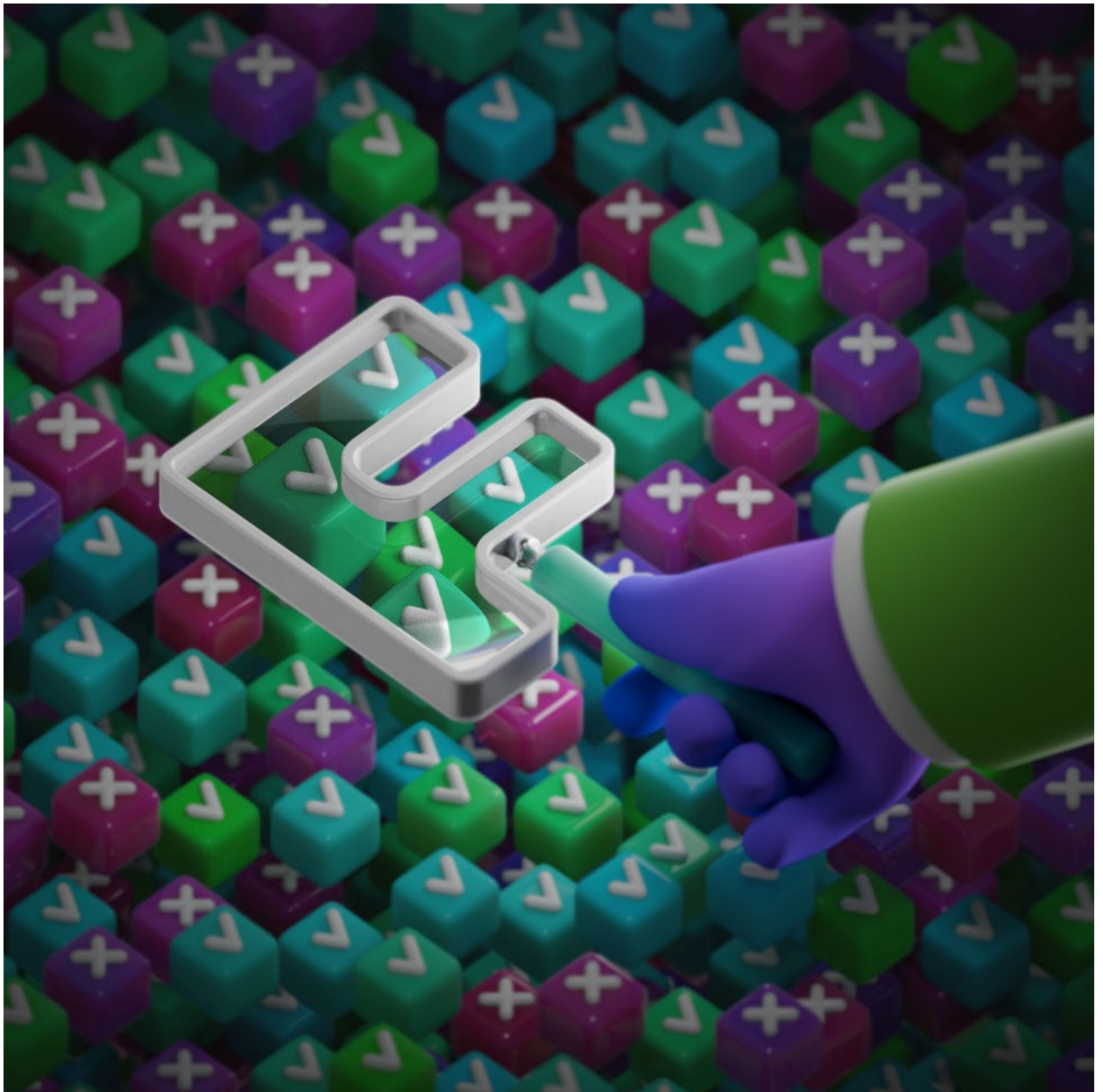
D **EMOKRATIA - DEMOKRATI** Demokrati är ett samhällssystem där alla har rätt att påverka gemensamma angelägenheter och utöva politisk makt. För att demokratin ska kunna förverkligas fullt ut krävs en bred, tillförlitlig och högkvalitativ journalistik. Den avslöjar missförhållanden i samhället och griper tag i korrruption, följer politikerns och andra makthavarnes handlingar och uttalanden, presenterar olika perspektiv och ger därmed människor möjlighet att bilda sina egna, välgrundade åsikter.

En öppen och pålitlig kommunikation skapar en grund för att vara en nyfiken, medveten, kritisk och ansvarsfull medborgare. Just detta utgör grunden för ett demokratiskt samhälle.

E **TIKKA - ETIK** är en vetenskap som utforskar principerna för rätt och fel. Tillförlitlig journalistik, redaktörens ansvar och etik går hand i hand. I journalistreglerna fastställs ramarna för journalistens yrkesetik.

Anvisningarna säkerställer att informationsförmedlingen sker på ett ärligt och ansvarsfullt sätt. Redaktören får inte missbruka sin ställning eller fokusera på perspektiv som är till personlig fördel. Han/hon får inte heller ta emot mutor eller förmåner som kan äventyra hans/hennes oberoende. Å andra sidan har journalisten rätt att avvisa ett uppdrag som upplevs som etiskt tvivelaktigt.

F **AKTA** Trovärdighet och verklighet är kärnan i journalistiken. Detta kräver ständig faktakontroll, och redaktören måste i sitt arbete ha utmärkta färdigheter i att hitta information. Enligt journalistreglerna ska all information kontrolleras så bra som möjligt, även om den redan har publicerats någon annanstans tidigare. Redaktören ska vara kritisk till informationskällor och allmänheten ska kunna skilja mellan fakta och åsikter i publicerat innehåll. Allmänheten och läsarna har rätt att förlita sig på att nyheter och artiklar är baserade på fakta, även om läsaren inte håller med om redaktörens slutsatser.

RAFIKKA - GRAFIK Visualiseringens betydelse har

under de senaste åren lyfts fram i journalistiken.

Allt oftare läser man nyheter och artiklar

i mobilen och det tävlas om mediatid med

exempelvis sociala medier. Visuellt intressanta element som

bilder, layout och grafik blir allt viktigare.

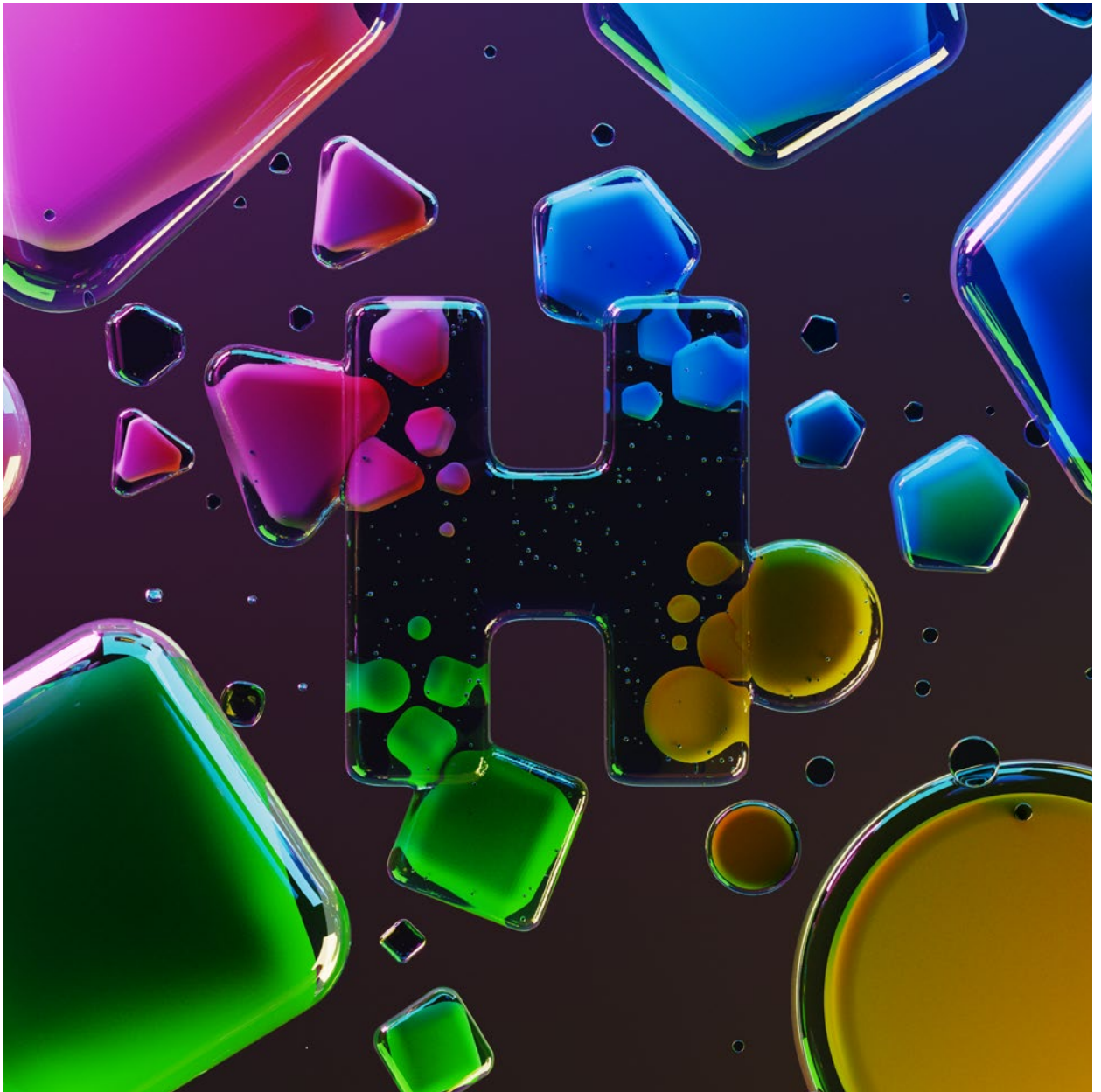
Grafiken hjälper läsarna att förstå komplexa data och statistik.

Den gör det möjligt att berätta om fenomen på ett sätt som inte skulle vara möjligt med hjälp av enbart text. Exempelvis tidslinjer,

stapeldiagram och infografik ger läsarna bakgrundsinformation

som hjälper dem att förstå nyhetens mer omfattande betydelse.

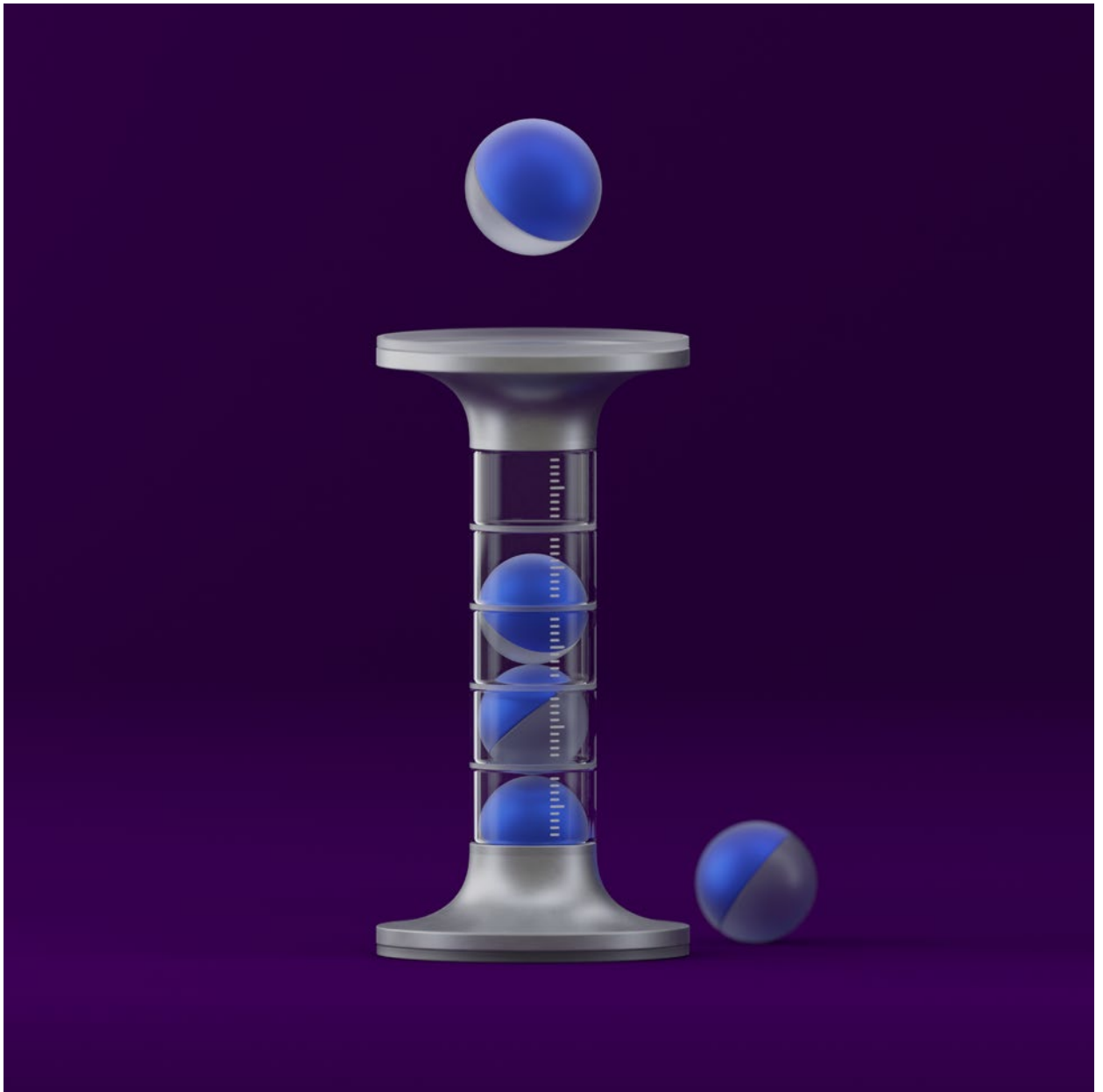

YBRIDIVAIKUTTAMINEN - HYBRIDPÅVERKAN I

hybridpåverkan försöker en fientlig stat skapa en hotfull atmosfär, påverka en annan stats politiska beslutsfattande och krossa demokratin – på många olika sätt. Det görs ofta dolt, vilket gör det svårt att upptäcka och bekämpa. Hybridpåverkan kan till exempel omfatta informationspåverkan, ekonomisk press och cyberattacker. I dagens samhälle handlar en ökad informationspåverkan om att sprida fel information. Syftet är att forma den allmänna opinionen och underminera förtroendet. Informationspåverkan kan spridas effektivt på exempelvis sociala medier.

TSESÄÄNTELY - SJÄLVREGLERING Många lagar, till exempel brotts-, grundlags-, offentlighets- och upphovsrättslagen, reglerar journalistiskt arbete. Branschens självreglering har dock avsiktligt gjorts strängare än lagar för att myndigheterna ska behöva ingripa så lite som möjligt i arbetet. På så sätt äventyras inte pressfriheten.

Journalistreglerna har fastställts av Opinionsnämnden för massmedier, som inrättats av förläggarna och journalisterna själva. I anvisningarna fastställs hur yttrandefriheten ska användas på ett ansvarsfullt, etiskt och eftertänksamt sätt. Om någon upplever att god journalistisk sed har kränkts i media kan han eller hon lämna in ett klagomål till Opinionsnämnden för massmedier.

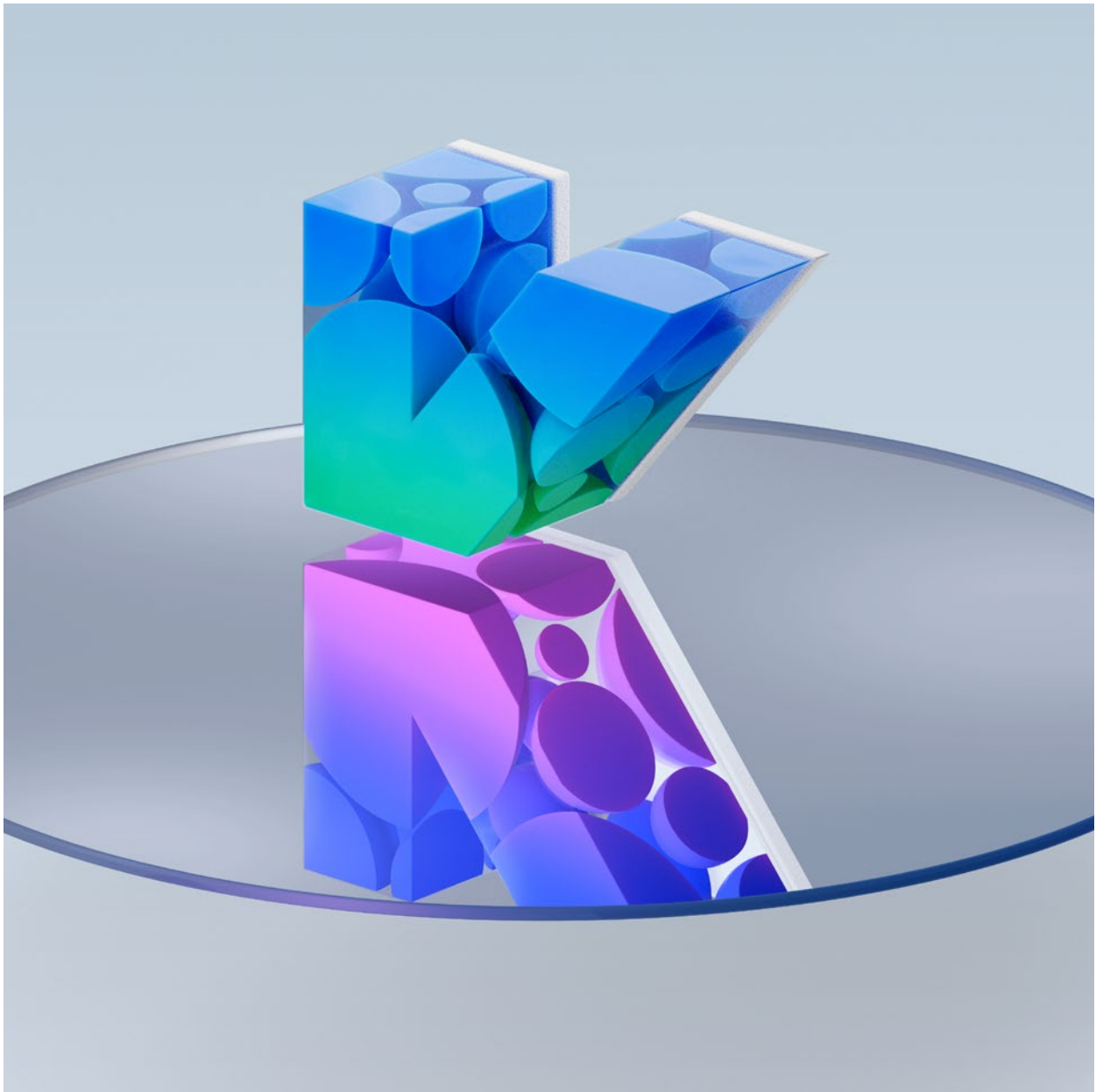

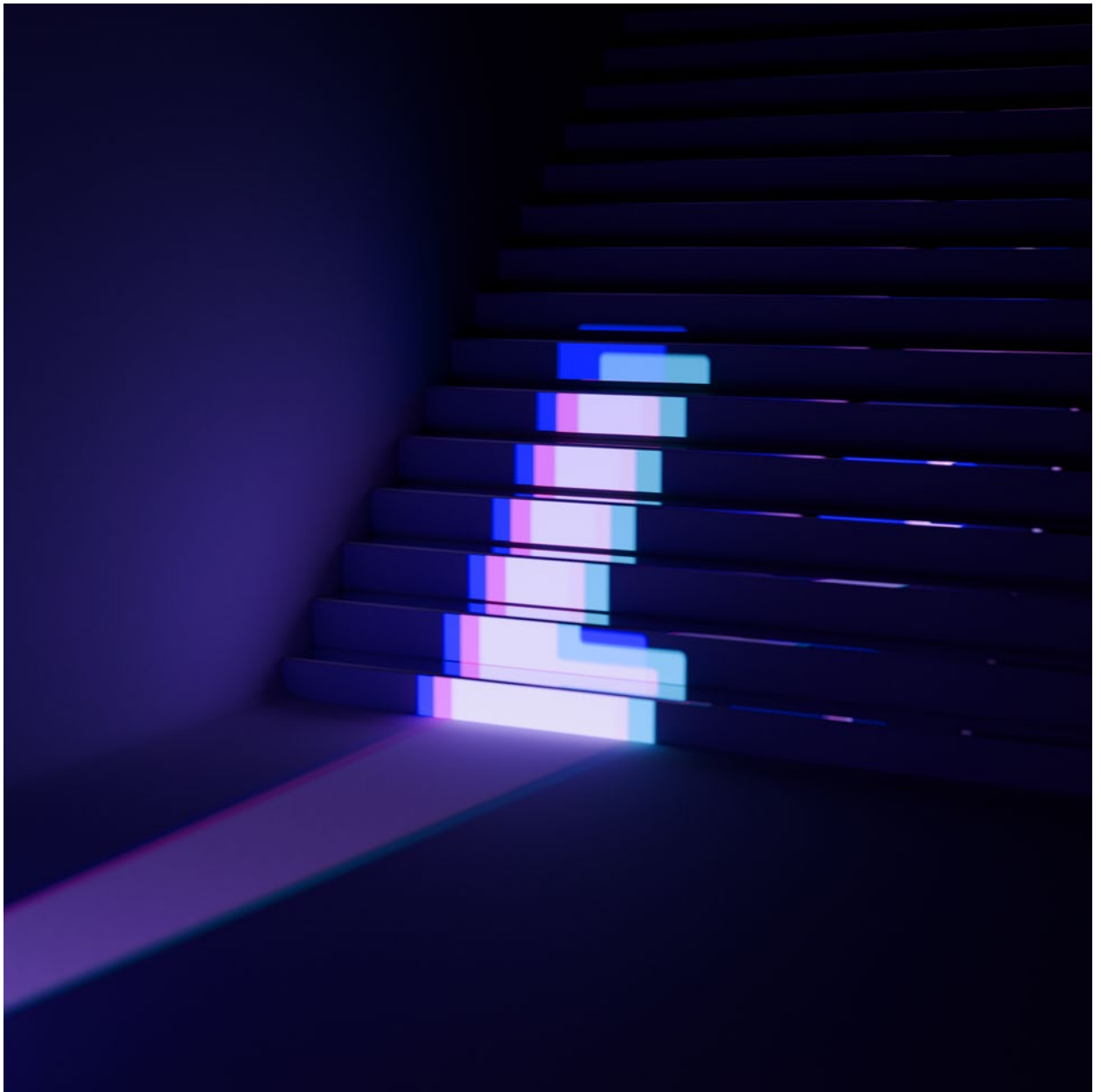
JOURNALISMI - JOURNALISTIK kommer från franskans jour, dag. Journalistens uppgift är att inhämta, verifiera och separera information och förmedla den till människor på ett tillförlitligt sätt med hjälp av massmedia. Alla har rätt att veta. När man känner till fakta kan man bättre förstå verkligheten och bilda sig åsikter. Grävande journalistik gör artiklar som går på djupet. De är baserade på socialt betydelsefull, eventuellt hemlighållen information.

Journalister är den enda innehållsproducenten som har åtagit sig att följa yrkesetiska principer. Journalistreglerna ger vägledning i att använda yttrandefriheten på ett ansvarsfullt sätt.

K **RIITTISYYS - KRITISKHET** För att journalistiken ska bevara sin trovärdighet krävs det att redaktören hela tiden visar sund kritiskhet. Det räcker inte till en nyhet att man hör en saftig grej eller läser ett vilt rykte på nätet. En professionell journalist kontrollerar alltid sakförhållandet hos minst två oberoende parter.

Kritiskhet är särskilt viktig i kontroversiella frågor – då kan informationskällan nyansera sina berättelser för att själv dra nytta av situationen. Även mediakonsumenter och läsare måste komma ihåg att vara kritiska och alerta. Lögner som sprids på nätet är ofta lockande och ser ut som om de vore sanna.

L **ÄHDE - KÄLLA** Trovärdig journalistik bygger på pålitliga informationskällor. Källan kan vara en person som intervjuas, en nyhet från ett annat medium, ett pressmeddelande eller någon annan publikation.

Var uppmärksam på informationskällorna, särskilt om det är något som har gett upphov till en tvist. Det kan till exempel innebära att den intervjuade försöker dra nytta av situationen själv eller skada den andra parten i tvisten.

Källskydd innebär journalisters rätt att inte uppge vem som lämnat informationen. Om den intervjuade har berättat om saken konfidentiellt har redaktören rätt – och skyldighet – att hålla källans identitet hemlig om så överenskommit.

MEDELIPIDE - ÅSIKT I ett demokratiskt samhälle har alla rätt att uttrycka sina åsikter och genom medierna ta emot tillförlitlig information och åsiktsbaserade perspektiv.

Bland journalistiska genrer finns till exempel kommentarer, kolumner och ledare som innehåller författarens åsikter.

Innehållet i media ska alltid publiceras på ett sådant sätt att det är möjligt att skilja mellan fakta och åsikter. På internet kan alla få sin röst hörd, vilket stärker den demokratiska jämställdheten. Problemet här är att vem som helst kan uppträda som expert, presentera sina egna åsikter som fakta och få ett stort antal följare till sitt budskap.

N

ARRATIIVI - NARRATIV Inom journalistiken används allt oftare narrativa, det vill säga berättelsebaserade metoder. Genom att låna den skönlitterära stilen kan även ett stramare ämne formas till en form som är lätt för läsaren att förstå.

I narrativ journalistik kan språket vara friare och mer personligt än den officiella skrivstilen. Narrativitet ger alltså journalisten konstnärliga friheter, men det kräver också ansvar och att man binder sig till verkligheten och journalistens etiska anvisningar. Både redaktören och läsaren måste vara uppmärksamma på att man i berättelsen inte töjer på fakta.

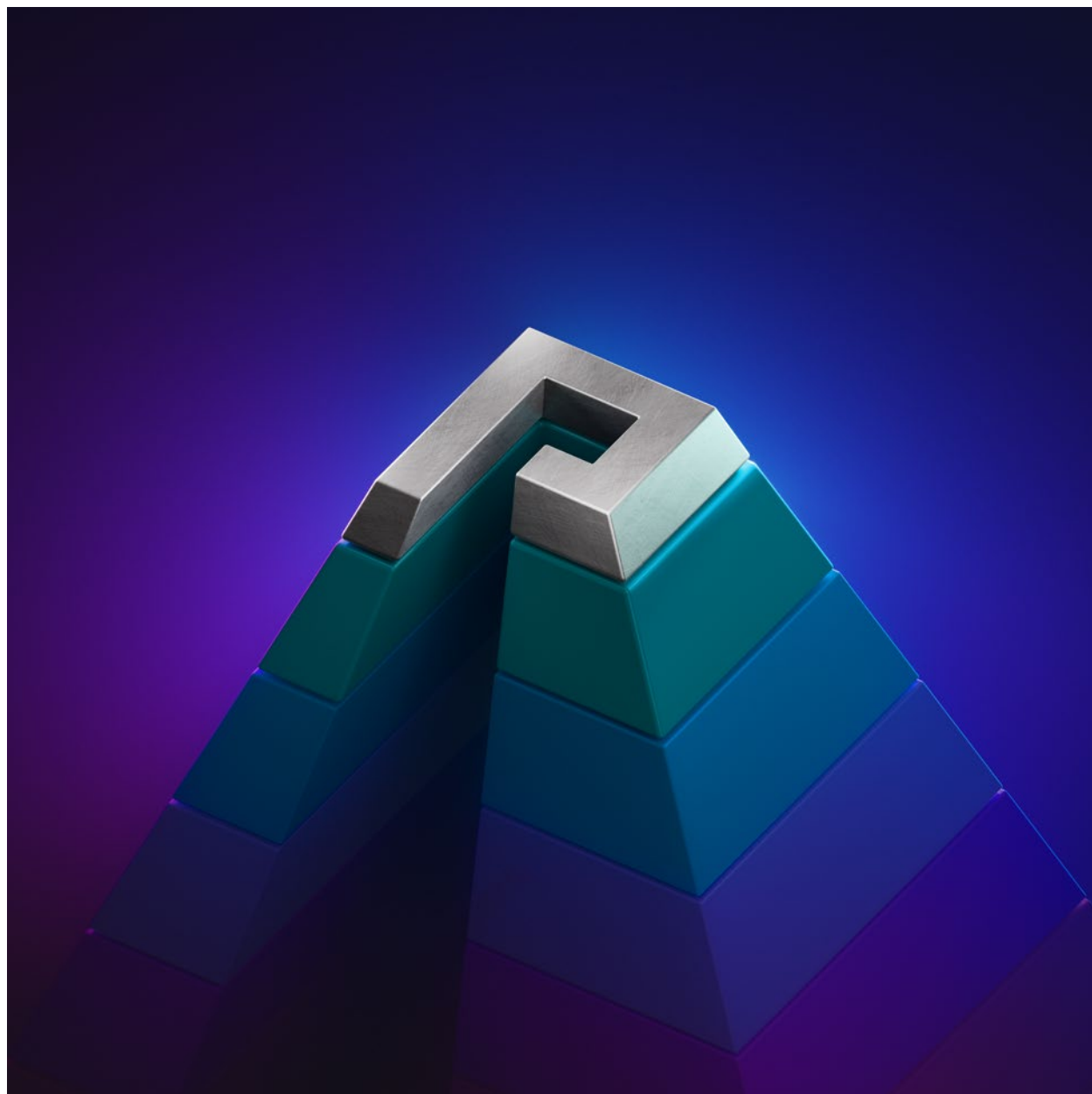
OBJEKTIVISUUS - OBJEKTIVITET Allmänheten och

läsarna förväntar sig att journalistiken ska vara pålitlig – och objektiv, det vill säga opartisk.

Ännu på 1980-talet ansågs objektivitet som ett ideal i Finland, men senare har informationsförmedlingens opartiskhet börjat ses som tvivelaktig.

All publicerad information är i sista hand skapad av en människa och världens händelser kan inte återspeglas i medierna som de är. Man ser alltid på saker ur ett visst perspektiv. Idag tror man att en bra redaktör inte ens strävar efter full objektivitet, utan fokuserar jämnt på att respektera synpunkter från en mängd olika informationskällor och grupper.

P **ÄÄTOIMITAJA - HUVUDREDAKTÖR** Pålitliga medier har alltid en huvudredaktör som leder och övervakar redaktionen samt beslutar om innehållet. Huvudredaktören är också juridiskt ansvarig för publicerat innehåll och rättelse av fel.

Om man till exempel jämför en tidning med en nyhet på TikTok finns det ingen person på sociala medier som skulle ta ansvar. Det gör att falskt innehåll kan spridas. Ju mer öppet huvudredaktörerna och de medier de leder berättar om och öppnar upp journalistiska processer för allmänheten, desto bättre skiljer de sig från dem som sprider desinformation genom att förmedla falska "fakta".

&A I Q&A-formatet (questions and answers) på sociala medier svarar en expert eller influencer på frågor från sina följare i exempelvis YouTube, Instagramstories eller live. Formen har hittat sin väg till sociala medier från journalistiken, där frågor och svar har en lång tradition. I till exempel personintervjuer kan texten fortskrida diskussionsmässigt i form av en växling mellan frågor och svar.

Bakom journalistiska artiklar ligger mycket osynligt arbete, som att fundera över bakgrunder och frågor samt intervjuer. Det krävs goda intervjufärdigheter för att skapa intressanta nyheter eller artiklar.

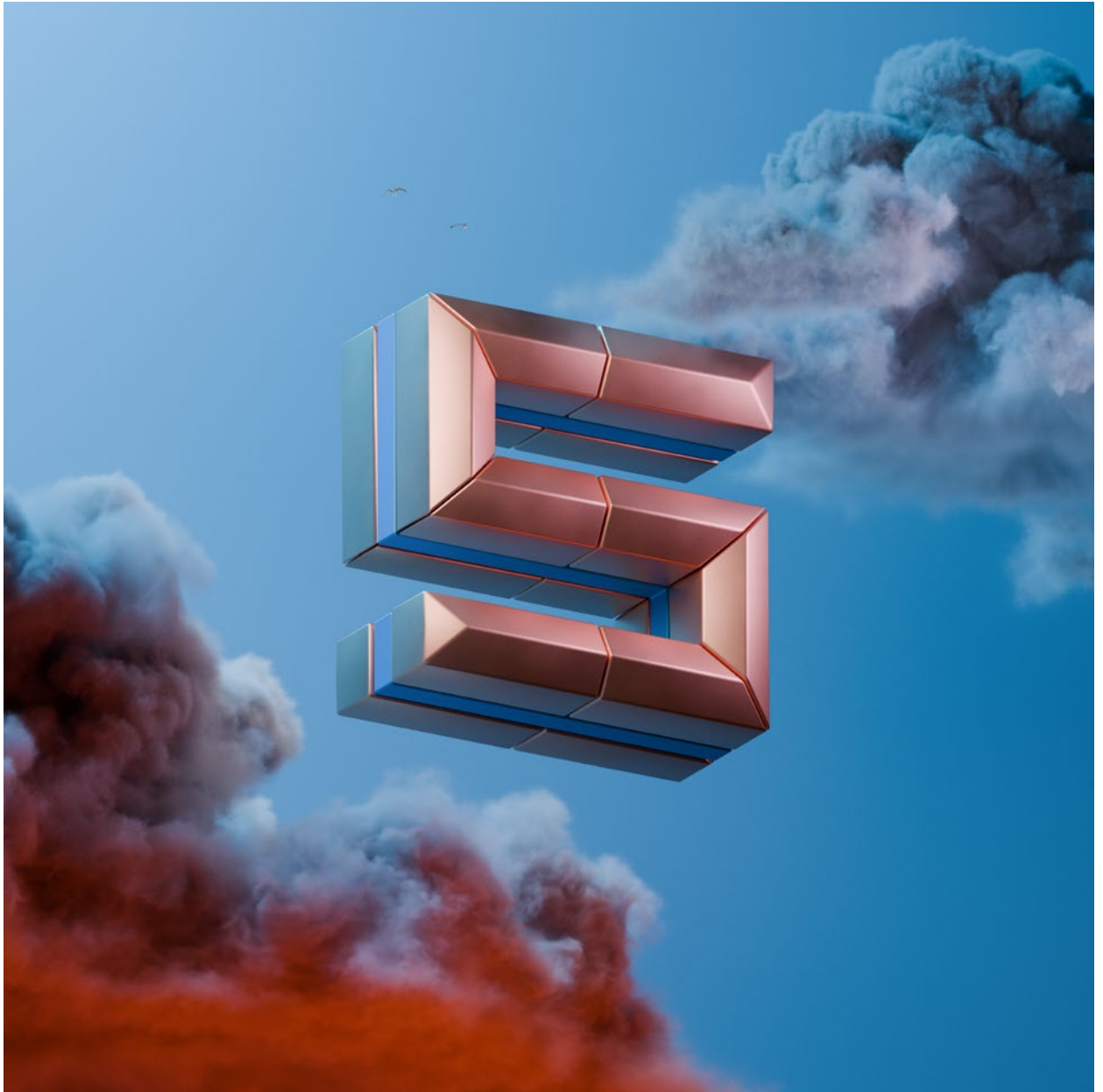

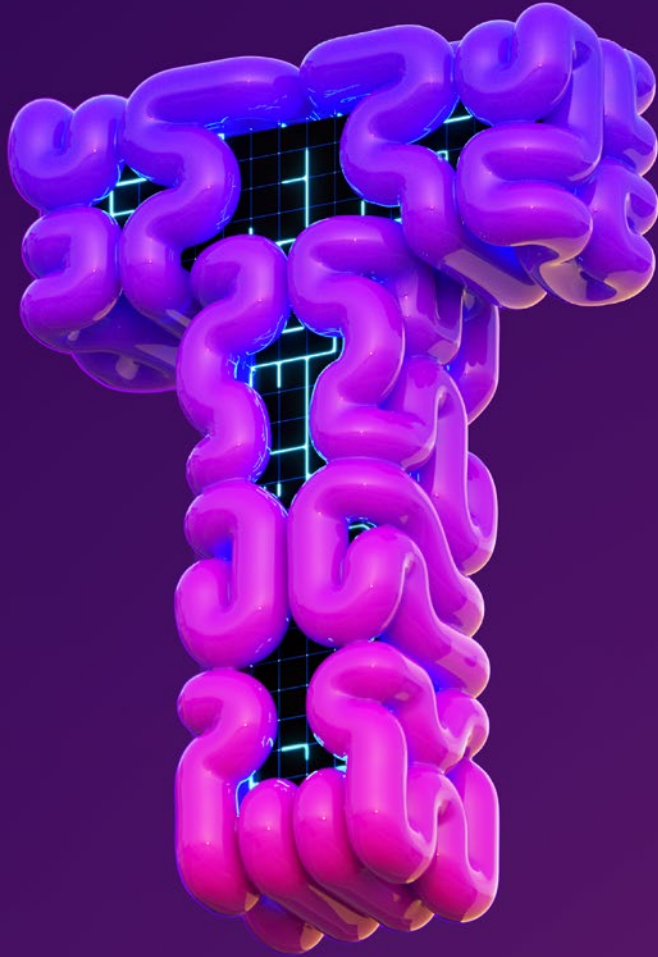
R **IIPPUMATTOMUUS - OBEROENDE** Med oberoende media avses medier som tidningar, tv och nätbaserade publikationer vars val och perspektiv inte påverkas av intressen eller krav från företag eller politiska makthavare. Oberoende media är en hörnsten i en demokratisk rättsstat och spelar en viktig roll för att minimera korruption.

I länder med hög korruption kan mediernas oberoende minska. Genom att pressa mediahus eller enskilda journalister, direkt eller indirekt, kan man till exempel försöka få bort pressens kritiska inställning till makthavarna. En redaktör har rätt och ansvar att vägra alla former av påtryckningar eller lockelser som syftar till att styra eller begränsa informationsförmedlingen.

S **ANANVAPPAUS - YTTRANDEFRIHET** Yttrandefriheten är grunden för ett demokratiskt samhälle. Institutionen för journalistik skyddar allas rätt att ta emot information och åsikter. Yttrandefriheten garanterar också alla rätten att delta i diskussioner och uttrycka sina åsikter utan förhandscensur, utan rädsla. Pressen har frihet att publicera provocerande och kritiskt innehåll.

Men yttrandefrihet ger inte rätt att skriva eller säga vad som helst – det innebär också ansvar. Nätmobbning eller hatretorik som riktas mot en grupp människor kan inte motiveras med yttrandefrihet. I Finland är yttrandefriheten skyddad i grundlagen och den europeiska konventionen om de mänskliga rättigheterna.

T **EKOÄLY - ARTIFICIELL INTELLIGENS** Artificiell intelligens, eller AI, är en maskins förmåga att använda mänsklig intelligens – till exempel att skriva faktatext och översätta den till olika språk, dra slutsatser och lära sig. Även om en maskin aldrig kommer att ersätta en redaktör kommer AI och media att samarbeta allt närmare.

Text som genereras av AI-baserade tjänster är en av många informationskällor och redaktören måste förhålla sig kritisk till den. Även artificiell intelligens gör sakfel. På det hela taget är den en bra dräng, men en dålig herre. Innehållet som publiceras ska alltid vara under journalistens kontroll och det är bra att berätta öppet om det innehåll som produceras av AI.

UTISANKKA - NYHETSANKA En nyhetsanka är en falsk nyhet som oavsiktligt sprids i media eller sociala medier. Den är presenterad på ett sätt som får läsaren att tro på händelserna. Man talar också om spridning av missinformation om man oavsiktligt delar med sig av information som bygger på felaktig information. Det kan bero på bristande kunskap eller vårdslöshet. Desinformation är när man avsiktligt delar falsk information. Mallinformation är när sanningsenlig information avsiktligt används för att skada en individ, ett samhälle eller en stat. Det kan till exempel handla om att läcka ut personuppgifter till allmänheten.

V **ALLAN VAHTIKOIRA - MAKTENS VAKTHUND**

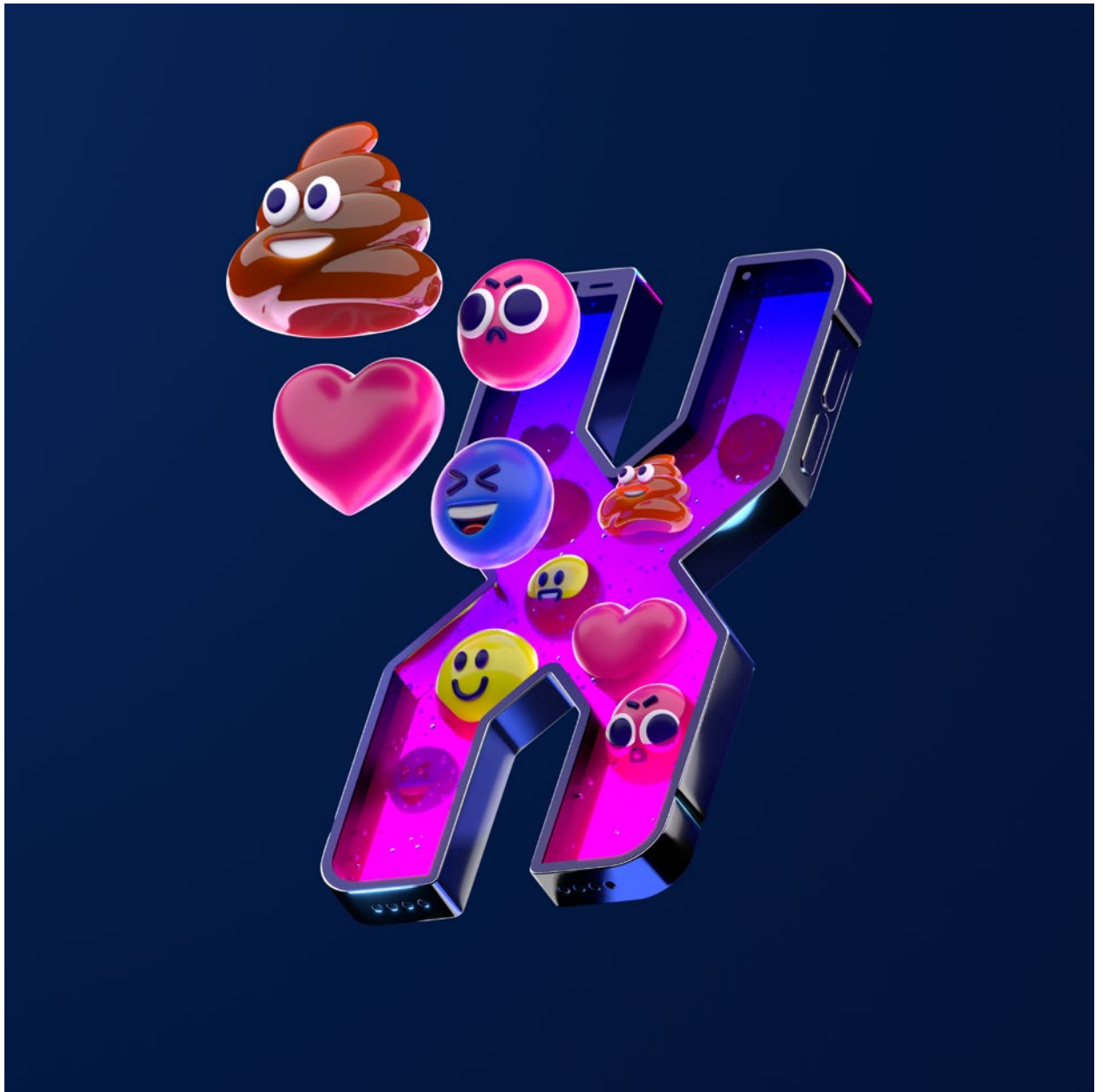
I ett demokratiskt samhälle spelar journalistiska nyhetsmedier en viktig roll som pålitliga informationsförmedlare. En annan viktig uppgift för media är att övervaka vad politiker och andra makthavare gör och säger – oavsett om det handlar om rasistiska uttalanden eller om att använda statliga medel för egna utgifter. Kritiska medier kallas för maktens vakthund – när den får vakta, skälla och fritt dela med sig av information går det inte att låta samhällsfrågor gå obemärkta förbi. Media som fritt övervakar och rapporterar om den offentliga makten kallas också för den fjärde statsmakten.

OW-EFEKTI - WOW-EFFEKT Journalistikens uppgift är att förmedla information på ett tillförlitligt sätt. En bra redaktör kan göra lockande artiklar till och med om vardagliga ämnen, och i bästa fall skapar viktigt journalistiskt innehåll en wow-effekt.

Fascinationen är också viktig för att konkurrensen blir hårdare på medieområdet och framför allt på internet. Pålitligt journalistiskt innehåll får inte drunkna i massorna i flödet av sociala medier och annat digitalt material. På nätet är det ofta bara rubriken som leder till läsbeslutet, och därför är det viktigt att den väcker intresse – eller till och med wow-effekt – direkt. I journalistik av hög kvalitet motsvarar rubriken alltid textens innehåll.

JA SOME - X OCH SOCIALA MEDIER Sociala

medier har permanent förändrat hur människor interagerar med varandra. Sociala medietjänsten X (tidigare Twitter), Instagram eller TikTok kan fungera som en plats för samhällsdebatter och delning, men å andra sidan kan sociala medier ta en alltför stor del av tiden.

De sociala mediernas makt sträcker sig även till medierna. Mediehusens beroende av sociala medieplattformar ökar i takt med att man allt oftare följer och läser nyheter via sociala medier. Sociala medier är också en bra plattform för hatprat och spridning av desinformation – det finns ingen som tar ansvar för innehållet i sociala medier.

Y **LEISÖNOSASTO - INSÄNDARSPAL** Trots att Finland är ett demokratiskt modelland skulle finländarna bevisligen vilja delta mer aktivt i det samhälleliga beslutsfattandet om det skulle vara enklare än idag. Även om vem som helst kan göra sin röst hörd i sociala medier, lägger tidningarnas insändarspalter fortfarande större vikt vid innehållet. En insändare är ett bra tillfälle att lyfta fram de egna åsikterna och väcka offentlig debatt. Journalistiskt ansvar och journalistreglerna gäller även för material som publiceras i insändarspalterna. Det är redaktionernas ansvar att kontrollera läsarnas inskickade texter och eventuella fel ska rättas till.

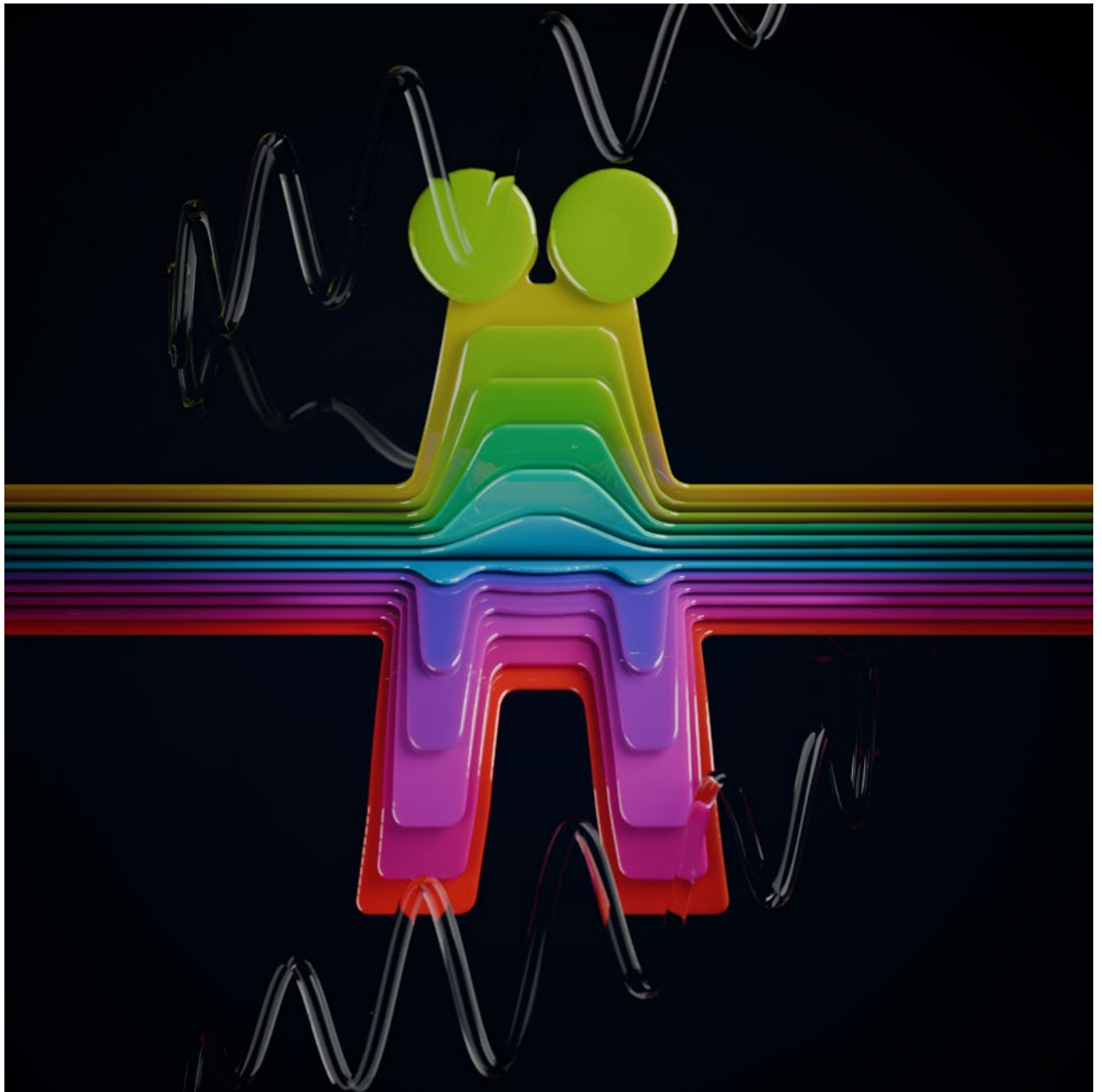
ZINE är en egenutgiven, fristående tidskrift eller broschyr som kan vara skriven av en person eller en liten grupp. Zines stil är unik och kärv, och ofta kopieras de för delning med en kopiator. Så vem som helst kan göra zines. Tidningarna görs till glädje för entusiaster inom ett visst kulturfenomen och fokuserar ofta på ett specifikt tema. Innehållet kan till exempel dyka ner i politik, konst eller punkmusik. Zines skapas ofta med traditionell klipp och klistra-teknik och kan innehålla serier, berättelser, kollagekonst, dikter och intervjuer.

LANDSPOSTEN grundades i Helsingfors år 1919 och är ett exempel på att tidningen kan göras på rent politiska grunder och tyglas som politisk motkraft.

Musikforskaren och etnografen Otto Emanuel Andersson grundade svenska Ålandsposten för att motsätta sig tidningen Åland och dess chefredaktör som ville förena Åland med Sverige. Ålandspostens grundare ville behålla ålänningarna som en del av det finlandssvenska folket. Tidningen kom ut en gång i veckan och lades senare ner när Ålandsfrågan blev ett mellanstatligt ärende och Ålandsposten inte längre behövdes.

ÄNI - LJUD Ljudmedier som ljudböcker och poddar har på senare tid exploderat i popularitet, särskilt bland ungdomar. Lyssningsvolymerna förväntas fortsätta att öka. Ljudmedias popularitet beror säkert på att du kan fördjupa dig i innehållet var du än befinner dig: på promenaden, skolresan eller till och med när du städar. Dessutom gör ljudmedia nyheterna och artiklarna ännu enklare och bredare tillgängliga. Idag kan man inte bara läsa de största tidningarnas innehåll, utan även lyssna på det, vilket gör det journalistiska innehållet tillgängligt för exempelvis synskadade – eller för vem som helst i bilen på väg till stugan.

YKKÄRÖINTI - ÖVERSITTERI Journalister har alltid utsatts för hot och press, men hatpratet mot dem i sociala medier har förstärkts och blivit mer synligt. Nedsättande och hotfulla uttalanden ska

tas på allvar eftersom hatprat hotar journalistens yttrandefrihet. Kvinnor, journalister som tillhör minoriteter och journalister som skriver om vissa teman som immigration eller jämställdhet drabbas särskilt ofta av översitteri. Enligt journalistreglerna ska beslut om innehållet i informationsförmedlingen alltid fattas på journalistens motiveringar och beslutsrätten får aldrig hamna utanför redaktionen.

TILL LÄRAREN

Nyhetsmediernas förbund är en branschorganisation för utgivare av dagstidningar och stadstidningar och övriga nyhetsmedier. Våra medlemmar består av över 220 nyhetsmedier runt om i Finland. Vi är mångfacetterade när det gäller att stärka nyhetsmediets livskraft, producera information, anordna evenemang, kommunicera och stödja läsarmarknadsföring. Dessutom publicerar vi Suomen Lehdistö.

Tillsammans med våra medlemstidningar stödjer vi media-relationen hos barn, ungdomar och vuxna. Vi producerar material för journalistikfostran och undervisning i kritisk media- och informationskunnighet. Våra medlemstidningar samarbetar regionalt med läroinrättningar.

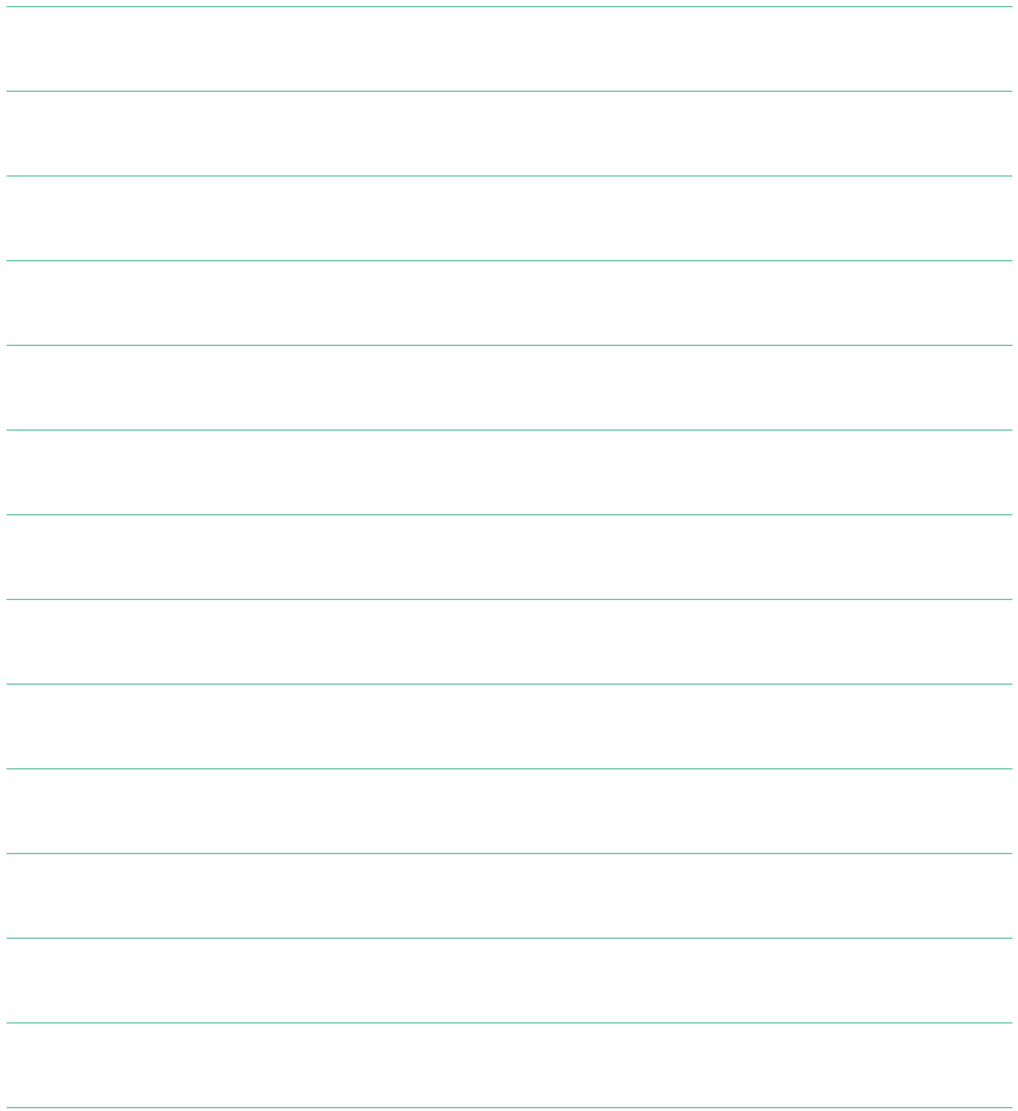
Verksamheten fokuserar särskilt på journalistikfostran – vi berättar om spelreglerna inom journalistiken och lyfter fram vikten av tillförlitligt medieinnehåll. Varje år arrangerar vi bland annat den riksomfattande Nyhetsveckan i samarbete med skolor och tidningar. År 2024 fyller förbundets mediefostran 60 år.

Läs mer om vårt kostnadsfria läromaterial på

WWW.UUTISMEDIAKASVATUS.FI

och prenumerera på våra lektionstips som utkommer två gånger i månaden.

Mediernas roll och betydelse i vardagen är enorm.
Förutom traditionell läskunskap behövs även
mediekunnighet. Nu finns det en ABC för att lära sig detta.

Mediekunnighetens ABC utreder från A till Ö allt som är
bra att veta och vara medveten om när man letar efter
pålitlig information, använder sociala medier eller vill
påverka saker som man anser är viktiga. En guide som går
från algoritmer till översitteri ger dig bra verktyg för att
öva på och utveckla din kritiska mediekunnighet.

Mer information

WWW.TUNNISTAJOURNALISMI.FI